

5.0 קהילות אשכנז באלף השני

כאשר אבא היה רוצה להתייחס לבעל שתי ידיים שמאליות היה פוטר: "מלמד", וכאשר הפוליטיקה המקומית לא מצאה חן בעיניו היה אומר "א-שטיטל". בשתי אלה: בקהילה ובישיבה יעסוק הפרק הזה. המילה קהילה מקורה בלשון קהל ו"קהל" הוא הציבור שהיה לוקח חלק בפוליטיקה הפנימית בעיירות ובגטאות היהודיים באירופה. הקהילה שפטה, הענישה, גבתה מסים, לימדה תלמידים, קברה את המתים, תיקנה תקנות, הקימה מוסדות ובאה במגע עם השלטונות. הקהילה היהודית הייתה מופרדת מסביבתה הנוצרית אם בדרך של ריכוז במקום אחד, שלעיתים היה מוקף בחומה ממש, ואם על ידי שפה ומנהגים. (הדיון בפרק הזה נסמך על מקורות רבים חלק הארי מהם בא מתוך פרסומי מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל).

5.1 תחום הדיון:

קראנו להן "קהילות אשכנז באלף השני" בהמשך, תחום הדיון יזו, יתרחב ויתכווץ לפי העניין, אם כי קהילות אשכנז יהיו בכל זאת את החוט המקשר. בהגדרה הרחבה ביותר תחום הדיון כולל את הקהילות היהודיות בארצות הנוצריות מערביות. להבדיל מן האימפריות הפרסית, הביזנטית, המוסלמית והעותמנית. במערב התחום משתרע עד וכולל את ספרד ופורטוגל ובמזרח כולל גם את פולניה אוקראינה ורוסיה. יהודי ספרד ופורטוגל כולל "הנוצרים החדשים" האנוסים והגולים, "האומה" בלשונם, היו מבחינה זו זן מיוחד ושונה מפני שעברו מסביבה מוסלמית לסביבה נוצרית בתוך התקופה בה מדובר, ואף על פי שקראנו לפרק זה "קהילות אשכנז", גם היהודים הספרדים לקחו בה חלק והוסיפו נופך לתוכנה ולצורתה של הקהילה. בעצם העובדה שלאחר הגירוש הם גרו בארצות בהן מאמינים בשתי הדתות (המוסלמית, הנוצרית) בשני טיפוסים השלטון (האימפריות המוסלמיות והמערכות הפאודליות הנוצריות) ונטלו חלק בשני עולמות (החדש והישן), היה טמון סוד כוחם המיוחד ותרומתם החשובה לחברה היהודית ולחברה בכלל.

הזמן שבו ידובר הוא האלף השני. הוא מתחיל בסוף האלף הראשון, משהו כמו אמצע המאה התשיעית, שממנה יש לנו עדויות לגבי תחנות מסחר יהודיות בגרמניה וגומר באמצע המאה ה-19 כאשר המדינה האבסולוטית פגעה באוטונומיה של הקהילה היהודית ותנועת ההשכלה והמדינה ביחד, איימו על קיומה של הישיבה והשפיעו על אופן הלימוד בה.

בהמשך נעסוק בקהילה היהודית, בסביבה החיצונית שבה היא התקיימה, ביחסים שבין הקהילה לבין הסביבה החיצונית וביחסים שבין הקהילות בינן לבין עצמן. נרחיב ונדבר על הישיבה ועל תפקידים של הישיבה והלימוד בכלל, בקהילה היהודית. נדבר על ההישרדות של הקהילה בסביבה כה עוינת זמן כה רב וננסה למצוא לכך הסברים. נדבר על הרנסנס התרבותי במרכז אירופה שבו לקחו חלק ואולי גם הובילו היהודים, נתייחס גם את מה שנקרא "האנומליה של הכלכלה היהודית" ונזכיר גם את הירושה שהשאירו לנו קהילות אשכנז עד היום הזה.

5.2 הסביבה החיצונית:

בתקופה בה אנו מדברים שררה במרכז אירופה שיטת הארגון הפאודלית בווריאציות שונות. אירופה הייתה פסיפס של נסיכויות בישופיות וערים. רובן היו יחידות פוליטיות פחות או יותר עצמאיות שבין כל אחת מהן לבין שכנותיה חצץ גבול שהכביד על המעבר. בנוסף לאלה היה גם

קיסר שסמכותו ביחס ליהודים הייתה מן החשובות בסמכויותיו והיהודים הוו את עיקר רכושו המניב. הדבר המאפיין ביותר את המבנה הארגוני של החברה הנוצרית במרכז אירופה היה הקביעות. האצולה הייתה תכונה הבאה בירושה, האיכרים היו צמיתים, ובעלי המלאכה היו מאוגדים בגילדות. הכנסייה הנוצרית הייתה מאורגנת במבנה היררכי רב שכבתי קשיח וצורת המבנה הזה שימשה דוגמא כמעט לכל ארגון במשך דורות רבים. הגבולות שבין הישויות הפוליטיות חצו אפקטיבית ומנעו תנועה חופשית ממקום למקום. המרחקים הגדולים, הדרכים ואמצעי התנועה העלובים הכבידו על התנועה של אנשים, סחורות ורעיונות ואלה ביחד עם הקביעות הכבידו על התחרות. הקביעות וחוסר התחרות האטו את קצב ההתחדשות והשינוי.

בתחילת האלף מרכז אירופה הייתה הספר. מעבר לגבול הייתה האימפריה המוסלמית שהשתרעה מהודו ועד ספרד והייתה מרכזו של העולם אז. המוסלמים שאבו מתרבות ישראל, יוון, פרס והודו, הוסיפו משלהם ויצרו תרבות שבתחילת האלף הייתה עדיפה על זו של הנוצרים כמעט מכל בחינה שהיא, וכך ראו זאת גם יהודי אותה תקופה. גם במבחן החותך - המלחמה, ניצחו המוסלמים את הנוצרים כמעט בכל המפגשים החשובים שנערכו ביניהם. באימפריה המוסלמית שרר חופש תנועה רב באופן יחסי לאנשים, סחורות וגם לרעיונות.

רוב יהודי העולם התגוררו בתחילת האלף הראשון באימפריה המוסלמית, אבל היו יהודים גם ברוב הארצות הנוצריות. יש אומרים שהיהודים מלאו תפקיד חשוב בתרגום ובהעברה של ידע כתוב ובהעברת ידע הגלום בסחורות, מן האימפריה המוסלמית לארצות הנוצריות.

על הסיפור הבא שמעתי מריינר. הוא נדפס לראשונה בתחילת המאה ה-17, איננו מופיע בברית החדשה וראשיתו כנראה בתקופת מסעי הצלב. וככה הוא הולך. בדרך אל הצליבה עבר ישו ליד ביתו של אחשוור הסנדלר וביקש ממנו עזרה. הסנדלר אמר: "לך לך". ישו אמר: "אני אמנם צועד לצליבה, אבל אתה תנדוד מעתה ועד לגאולה". הסיפור הזה בא ביחד עם ציור שבו מוצגת דמות ישיש יחף בעל אף נשר אשר לגבו תרמיל ובידו מקל. מאז ההדפסה הראשונה באנגליה ב-1604 הוא הופיע בהמון גירסאות ברחבי אירופה והוא זה שחרת בזיכרון האירופי את דמות היהודי הנודד והיהודי הנצחי.

על פי הסיפור הזה ליהודים שני תפקידים והם:

- להיענש במשך כל הזמן עד לגאולה (זמן חזרתו של ישו).
- להוות עדות חיה למעשה הצליבה, עדות העומדת מן הימים ההם ועד לזמן הזה.

5.3 הסביבה הפנימית

אוטונומיה ואינטראקציה: הקהילה היהודית במרכז אירופה הייתה ארגון שהתארגן מעצמו בסביבה מאוד לוחצת. הוא התגדר מן הסביבה החיצונית ויצר סביבה פנימית מבוקרת שאפשרה אוטונומיה שאין דומה לה. צריך לזכור שאנו מדברים בעיקר במרכז אירופה ושם קשה לקבוע מי קדם למי: העיר הנוצרית או הקהילה היהודית. הקהילות היהודיות התפתחו בסוף האלף הראשון מתחנות מסחר שהתמקמו על הדרכים הרומיות הראשיות, בעוד שרוב הערים הנוצריות התפתחו בתחילת האלף השני מחצר של אדון או בישוף. במשך תקופה ארוכה הייתה העיר הנוצרית תחת הנחלתו או פיקוחו של האדון. ולכן קרוב לוודאי שכתופעה של קהילה המארגנת את עצמה בעצמה הקהילה היהודית קדמה לעיר הנוצרית במרכז אירופה.

אפשר לטעון שבמאות הראשונות של האלף השני האוטונומיה של הקהילה היהודית הייתה גדולה מזו של העיר הנוצרית. בהשוואה לעיר הנוצרית הסביבה הפנימית בקהילה היהודית הייתה מבוקרת יותר ושונה יותר מן הסביבה החיצונית. היא הייתה שונה מן הסביבה החיצונית בדת בחוק בחינוך בשפה במוסדות ובארגון והיא שמרה על זהותה במשך תקופה ארוכה ועמדה בתהפוכות שהזמן גרמן. האינטראקציה בין בני הקהילה היהודית לבין בני סביבתה התבטאה בחיי יום יום ביחסים שבין קונה למוכר כלומר בחיי הכלכלה. אבל הייתה גם אינטראקציה פוליטית כלומר יחסים בין פרנסי הקהילה לאדון להנהגת העיר או לקיסר. אינטראקציה שבימים כתיקונם התבטאה בתשלום מסים או במתן הלוואות ובזמנים הרעים, כמו למשל בימי מסעי הצלב, ביחסים שבין החרב לצוואר.

בסוף האלף הראשון ובראשית האלף השני התקיימו קהילות יהודיות וותיקות בתימן בארץ ישראל בבבל במצרים, בצפון אפריקה ובספרד. רוב הקהילות האלה התקיימו בסביבה מוסלמית שבה שרר יותר חופש תנועה והשלטון היה ריכוזי. בארצות האיסלם היו הקהילות היהודיות מאורגנות במבנה ריכוזי מובהק. מבנה שבראשו היו הישיבות סורה ופומפדיתא ושני הגאונים שעמדו בראשן בבבל, וראש הגולה בארץ ישראל. הגאונים וראש הגולה היו ממנים דיין בכל מקום שיש בו יהודים והדיין היה ממנה את שאר "כלי הקודש" שבאותו מקום.

באותה תקופה הייתה מרכז אירופה אזור ספר גם מבחינה יהודית. אזור שבו חופש התנועה היה מוגבל והתנועה ממקום למקום הייתה קשה (לבני דורנו צריך להזכיר שתקשורת ללא תנועה ממקום למקום לא הייתה קיימת אז). הישיבות הגדולות והוותיקות סורה ופומפדיתא היו מעבר לגבול באימפריה המוסלמית ולקהילות אשכנז היה קשה מבחינה טכנית להיעזר בהן בקבלת הנחיות או בהדרכה ולכן התפתחו קהילות אשכנז באופן עצמאי. הפיזור של הקהילות וקשיי התנועה ביניהן לא הקלו על הקמת ארגון ריכוזי בארצות הנוצרים ולכן התפתחו שם באופן ספונטני קהילות עצמאיות. הביזור הארגוני של קהילות אשכנז לא היה רק הסתגלות ספונטנית לתנאי הסביבה הוא היה גם מעשה ידי חכמים. שיטת ההתארגנות הזו נוצרה על ידי רבנים גדולים כמו רבנו תם ורש"י והחזיקה מעמד גם כאשר הסביבה החיצונית השתנתה מן הקצה אל הקצה. מעניין באיזה מובן איפשרו הרבנים האלה את עצמאות הקהילות. הן היו עצמאיות בכל מה שקשור בבחירת מנהיגיהן (כולל הרב) בגביית מסים ובמתן שירותים לחבריהן. הן לא היו עצמאיות בכל מה שנוגד את ההלכה. אבל גם כאן היה הבדל בין היהודים במרכז אירופה ליהודים בעולם המוסלמי, בעוד שבארצות האיסלם צייתו לפסק הלכה של שני הגאונים בסורה ופומפדיתא בארצות הנוצרים היו גם הלימוד והפסיקה מבוזרים. ביהדות אשכנז לא היתה היררכיה של תורה, אלא היו תלמידי חכמים גדולים יותר וגדולים פחות והפחותים קיבלו לרוב את דעתם של הגדולים מהם. איך ידעו מי גדול ממי? על כך בקטעים הבאים.

מערכת חינוך: במרכז אירופה הישיבה קדמה לאוניברסיטה במאות שנים ובני הקהילה היהודית למדו כנראה יותר מאשר היה מקובל בסביבתם הנוצרית. בסביבה הנוצרית למדו בעיקר במינזורים שהיו חלק קטן באוכלוסייה בעוד שאצל היהודים למד חלק גדול מהאוכלוסייה. סיבה ראשונה לשכיחות הלימוד בקהילה יהודית הייתה קיום מצוות "והגית בה יומם ולילה" והסיבה השנייה היתה מסורת חובת הלימוד לכל ששררה בקהילה היהודית למין ימי המשנה והגמרא. הקטנים למדו בחדר, הבחורים בישיבה ובעלי הבתים בישיבה ו/או בבית המדרש. ישיבות היו חזון נפרץ גם

בעיירות לא גדולות והן לקחו חלק בחיי הקהילה. שלושה תפקידים מנה הרמב"ם בישיבה: בית דין, בית וועד לחכמים, ובית חינוך והוראה. בישיבה פסקו בדין, תיקנו תקנות, לימדו תלמידים, ענו על שאלות בעל הבתים והכשירו קאדר – של בעלי תפקידים (רבנים שוחטים ומלמדים) שמילאו את תפקידם בקהילה. במקרים רבים היו רב הישיבה ורב הקהילה איש אחד. לא תמיד היה זה הקהל שמימן את הישיבה. היו ישיבות שהוקמו והוחזקו על ידו נדבנים והיו ישיבות שהרב החזיק בביתו, אבל כמעט תמיד השתתף הקהל בהחזקת הישיבה והיא ותלמידיה תרמו לקהילה. בהרבה מקרים הקצה הקהל מקום ללימודים בבית הכנסת. בני הקהילה שכרו תלמידי ישיבה כמורים פרטיים לבניהם ועזרו בפרנסת תלמידים עניים שבאו מחוץ לעיר בדרך כלל ב"אכילת ימים" אצל בעל הבתים שבעיר. הישיבה מצידה שימשה מקור פרנסה לרבים מבני העיר אם כמורים וכמשגיחים ואם בהשכרת חדרים הסעדה וכדומה.

עד למאה ה-19 הייתה הישיבה עניין קהילתי. הקהילה החזיקה את הישיבה בדרכים שונות והישיבה השתתפה בחיי הקהילה באופנים שונים. עם התפשטות החסידות ואחריה ההשכלה התחולל תהליך של הנתקות הישיבה מן הקהילה והישיבות הגדולות בפולין ובליטה כמו למשל ישיבת מיר וישיבת וולוז'ין התרכזו בלימוד תורה לשמה. הן לא היו מעורבות בחיי הקהילה וגם לא התבססו על תמיכתה החומרית. תופעה זו התפשטה בישיבות פולין וליטא, אך לא בהונגריה. לניתוק שבין תורה ועבודה יש היסטוריה מעניינת. הרמב"ם פסק שאסור ליהודי לקבל תשלום עבור עיסוק בתורה, שלח את תלמידי החכמים לעבוד, והוא עצמו התפרנס כרופא. זה היה בראשית האלף. במאות הראשונות הפרנסה מהלוואה וריבית אפשרה לרבנים ולתלמידי חכמים להתפרנס ולעסוק בתורה כאחד כך שהבעיה לא עמדה על הפרק. משגזרו השלטונות על ההלוואה בריבית, נתמעטה הפרנסה והותר למלמדים לקבל שכר ולתלמידים להתפרנס על חשבון הקהילה.

5.4 הסתגלות

אינטראקציה עם הסביבה החיצונית

- הדת הנוצרית גם מזרת וגם משמרת את היהודי. בארצות הנוצרים התייחסו אל היהודים כאל הזר המקצועי, זה שלעולם לא יהפוך לאחד משלנו.
- במרוצת אלף השנים שבהן מדובר, יהודים הועמדו עשרות פעמים בפני הברירות: שמד או מות שמד או גירוש.
- במרכז אירופה התקיימו יחידות פוליטיות רבות ועובדה זו אפשרה ליהודים שגורשו ממקום אחד להגר למקום אחר.
- בארצות מרכז אירופה רוב האנשים היו "צמודי מקום" ולכן היהודים המגורשים יכלו להגר למקום כלשהו זה היה רק אם הזמינו אותם ונתנו להם חסות.
- למה הזמינו אותם? כי הם ידעו למלא פונקציה או פונקציות החסרות באותו המקום.
- מי הזמין אותם? לרוב זה היה האדון, הבישוף, העיר או הקיסר.
- מה היו זכויותיהם? יהודי יכול היה לגור במקום באופן חוקי אם ניתנה לו חסות במקום הזה. החסות הייתה מעוגנת בכתב זכויות שבו הוגדרה תקופת הזמן, מספר המשפחות, לעיתים גם מספר הילדים למשפחה ולפעמים גם סוגי היהודים: עשירים, פחות עשירים, יהודים המשרתים בבתי יהודים וכלי קודש (עובדי הקהילה). בכתב הזכויות נכתב גם במה מותר ובמה אסור ליהודים לעסוק והוגדרו אפשרויות התנועה שלהם.

- האסור והמותר היה תוצאה של "השקול במשחק הכוחות" שבין הגורם המזמין לבין המתנגדים שהיו לרוב תושבי העיר, הגילדות או הכנסייה.
- להתנגדות היו סיבות דתיות וכלכליות. הסיבה הכלכלית העיקרית הייתה תחרות עסקית. צריך לזכור שאנו מדברים במקום ובתקופה שבהם שררו הגילדות שרובן נהנו מכוח מונופוליסטי, ותחרות נחשבה מנהג מגונה.
- יוצא מכל אלה שעל היהודים נאסר לרוב לעסוק בכל מה שקיים והותר לעסוק בכל מה שחדש או חסר באותו מקום.

להמציא את כלכלתם מחדש

בכל גירוש או איום בגירוש, והיו רבים במרוצת האלף השני, היו היהודים צריכים להמציא את כלכלתם מחדש וזה אומר: או להעביר דבר המצוי במקומם למקום אחר שבו הוא חסר או להעביר דבר ממקום אחד למקום אחר ששם הוא חסר, או להמציא דבר חדש במקום האחר. כאשר הצליח הדבר בידם למדו הגויים מהם וכשלמדו מספיק דחקו אותם שוב החוצה, אם בכוח (גירוש), או באמצאות חוקים מגבילים. ואפשר להדגים זאת בעזרת סיפור המתאר את השינויים בכלכלת היהודים בתקופת האלף הראשון, סיפור אשר לוקט ממקורות שונים.

- כשנאסר על היהודים להיות בעלי אדמות הם הפכו לעירוניים ויש סברה שהקהילות היהודיות קדמו לערים הנוצריות במרכז אירופה. סימוכין לקדמותה של הקהילה היהודית אפשר למצוא בעובדה ששרידי הגטו בעיר אירופאית בעלת היסטוריה ארוכה, נמצאים בדרך כלל במרכזו של מרכז העיר העתיקה.
- כאשר נאסר על היהודים לעסוק במלאכה הם עברו למסחר. כאשר נמנע מהם לעסוק במסחר מקומי הם פיתחו את המסחר הבין לאומי, כשנאסר המסחר בתחום מוצרים אחד, הם עברו לתחום אחר.
- התורה אוסרת על הנשך, חכמי היהודים מצאו לכך היתר עסקה. הכנסייה אסרה גם היא על הנשך (על פי אותה התורה) ולכן ליהודים היה יתרון תחרותי בענף הבנקאות. בנקאים יהודים היו בספרד, היהודים היו הבנקאים באיטליה עד שהכנסייה גילתה שהבנקאות עסק ריווחי והתירה לאחד ממסדרי הנזירים (בהיתר עסקה משלה) את ההלוואה בריבית וכך השתלטה על הענף ודחקה ממנו את הבנקאים היהודים.
- יהודים מהגרים מפורטוגל ומאיטליה הקימו את ענף הבנקאות באנטוורפן, באמסטרדם, בפרנקפורט ובהמבורג.
- כשנאסר לעסוק בהלוואה הפכו היהודים לגובי מסים וטובעי המטבעות, הם גבו מטעם האדון הבישוף או הקיסר והגיעו עד כדי כך שארגנו את מערכת גביית המסים וטביעת המטבעות לנסיכויות ולממלכות שלמות. טביעת המטבעות אפשרה "גביית מסים" על ידי יצירת אינפלציה וגם את השירות הזה ידעו היהודים לעשות לטובת אדוניהם.
- במאות ה-17 וה-18 נאסר על היהודים לשאת נשק, אך באותה התקופה אי-אפשר היה לאסור מלחמה בלי היהודים. וזה מפני שהם היו הספקים של כל מה שנחוץ לחימה: מימון, לוגיסטיקה ואפילו נשק. ויש אומרים: "אי-אפשר היה לאירופה הנוצרית לנצח את העותמנים המוסלמים (שעמדו כבר בשערי וינה) ללא היהודים". המקור הבלעדי לתקציב הביטחון הפולני היו מיסי היהודים.

- העיסוק בכספים משך אש, אזי יהודים רבים עברו לעסוק במקצועות החופשיים. בחברה הפסיכואנליטיקאית שקמה בווינה בתחילת המאה הקודמת רוב החברים היו יהודים, הם היו אלה שהמציאו את הפסיכואנליזה והפסיכואנליזה לא הייתה המקצוע החופשי היחידי שהיהודים לקחו חלק חשוב בפיתוחו.
- כושר ההסתגלות היהודי לא נס ליחו, גם כשהסביבה נעשתה נוחה להם יותר. היהודים שהיגרו ממזרח אירופה לארה"ב בסוף המאה ה-19 מצאו את שערי התעשיות הוותיקות ובעלות המוניטין שבמזרח ארה"ב (פלדה, מכוניות, בנקאות) סגורים בפניהם ומה שהיה פתוח – תעשיית הטקסטיל (תעשיית היזע) לא סיפק אותם. הם פנו למדינה חדשה – קליפורניה ובנו תעשייה חדשה – תעשיית הסרטים. ויש רגליים לטענה שהיהודים הם שהמציאו את "החלום האמריקני".

כדי ללמוד על תפקידם וכוחם הכלכלי של היהודים צריך לראות את מעשי הגויים. הם הזמינו אותם למקום מפני שידעו למלא פונקציה שהמקומיים לא יכלו וגירשו אותם מפני שהיה להם יתרון תחרותי על המקומיים. ומעגל הרשע הזה חזר על עצמו במרכז אירופה עשרות פעמים.

5.5 איך הם עשו זאת?

הסביבה החיצונית העמידה בפני הקהילה היהודית אתגר: למות, להגר או להתנצר. והקהילה הצליחה לשרות עם האתגר הזה עשרות פעמים במרוצת אלף השנים כשבכל פעם הוציאה שפן אחר מן הכובע. זה לא מובן מאליו, היו עמים שלא הצליחו ואיבדו את חייהם או את זהותם. ליכולת של היהודים להמציא כל פעם את כלכלתם מחדש היו כנראה גם סיבות אימננטיות ובהמשך אנסה להעלות אחדות מהן:

- ארגון: מבנה ארגוני מבוזר מורכב ופתוח.
- ברית אמון: כללי ההתנהגות על פי ההלכה אשר שררו בין היהודים בכל מקום.
- לימוד: שכיחות הלימוד וחיבתו ובחברה.
- שיטת לימוד: שיטת הלימוד בישיבה בכלל והפלפול בפרט.
- שפה: השפה העברית, ששימשה שפת הלימוד בישיבה, היוותה שפת הקשר בין יהודים בכל העולם.
- מוביליות: הלימוד כמנוף למוביליות חברתית.
- אוטונומיה: אוטונומיה דה פקטו (ולפעמים דה יורה) ביחס לסביבה החיצונית.

ארגון מבוזר מורכב ופתוח

מבוזר: הביזור הארגוני של הקהילות היהודיות במרכז אירופה התאים לתנאי הסביבה החיצונית, אך הוא היה מעשה ידי חכמים.

מורכב: בכדי שתקיים קהילה חייב היה להיות בה מניין, בית כנסת, בית עלמין, שוחט, תלמוד תורה ישיבה, פרנסים ורב. ללא עשרה בטלנים אין עיר, כך אומרת הגמרא, אבל אז בתקופת הגמרא "בטלנים" היו אנשים שמתבטלים ממלאכתם כדי לעסוק בעסקי הציבור.

פתוח: באופן יחסי לנהוג בעולם הנוצרי של אז הקהילה הייתה ארגון פתוח ויכלו להצטרף אליה יהודים שבאו מבחוץ. כמובן במגבלות שחייבות כתב החסות והחשש מפני תחרות.

ברית אמון

בתורת המשחקים מתואר משחק בשם "מיסטר ביג". וזה דבר המשחק: מיסטר ביג כשמו כן הוא איש מפחיד. אני רוצה לקנות ממנו את יהלום הכתר תמורת מליון דולר ובלבד שלא אצטרך להיפגש עמו פנים אל פנים. אנו מסכימים, בלי להיפגש, לסחור על פי הפרוצדורה הבאה: הוא יגיע למקום מסוים, ישאיר שם את היהלום ויסתלק, אני אבוא לשם אשאיר מזוודה ובה מיליון דולר אקח את היהלום ואלך לדרכי, הוא יחזור לשם ויקח את המזוודה. כאשר אני מגיע למקום מחזיק את המזוודה מוצא את היהלום ונוכח שמיסטר ביג כבר לא שם, עוברת בראשי המחשבה "למה שלא אקח את הכסף ואת היהלום ואברח". אם כזה הוא האדם, אזי נשאלת השאלה: איך זה יכול להיות שיהודי שחי בעולם החדש יכול היה לשלוח סחורה ליהודי בעולם הישן? שהרי השולח שלח ליהודי שאיננו מכיר וגם אינו יכול לפגשו פיזית. איך הוא יכול היה לבטוח בו שישלם עבור הסחורה שכבר מצויה בידו? הסוד טמון במלה "יהודי" מה שחסר היה במשחק מיסטר ביג הוא אמון. אמון יכול להיווצר בדרכים שונות: למשל אצל כת סתרים נמלטת או אצל מיעוט בסביבה לוחצת. הוא יכול להיווצר בין אנשים המכירים שנים רבות, למשל בני משפחה, והוא יכול להיווצר גם בין חברי קבוצת אנשים גדולה אשר אינם מכירים זה את זה, אם חונכו על-פי אותם כללי התנהגות, כללים המחייבים אותם לא לבגוד זה בזה. רוב המאפיינים הללו התקיימו בקהילות אשכנזי באלף השני. דוגמא חותכת לכך אפשר להביא מענף היהלומים, שהיה נתון במשך דורות בידי יהודים חרדים, שם נחתכו עסקאות ענק בתקיעת כף ואמירת "מזל וברכה" בלי נייר, עורך-דין, שופטים ושוטרים. דוגמא קצת יוצאת דופן יכולים להיות יהודי פורטוגל וספרד בתקופה שלאחר הגירוש, ה"אומה" בלשונם, שכללה נוצרים חדשים, אנוסים וחוזרים ליהדות. היהודים האלה פרשו רשת חובקת עולם שהשתרעה מאיבריה דרך הולנד, איטליה, האימפריה האותמנית והאימפריות הספרדית והפורטוגזית שמעבר לים. הרשת שהתמחתה במסחר בין לאומי התבססה לא על דת וכנראה שגם לא על לאום, אלא על הסיפור (כולל הסוד) השפה (ספניולית ועברית) וקשרי משפחה.

"כמו יבלית"

הקהילה היהודית הייתה ארגון מבוזר מורכב ופתוח. שיטה זו של ארגון אפשרה התפתחות של קהילה שלמה במקום חדש כתוצאה מהגירה של סוחר אחד. במונח זה היהודי היה דומה לצמח היבלית, צמח אשר אם יועבר חלק קטן ממנו (כל חלק) למקום אחר תוכל להתפתח ממנו יבלית שלמה חדשה. כאשר הוזמן סוחר יהודי למקום הוא היה מביא לשם את משפחתו (רבנו גרשום קבע שאסור ליהודי להיעדר מן הבית זמן רב) כדי להתפלל הוא היה צריך מניין ובית כנסת, כדי למות בית קברות, בכדי לאכול שוחט, ובכדי לחנך את ילדיו מלמד ובלי ישיבה אי אפשר. ועל כל אלה ניצח הרב והרי לך קהילה חדשה שהתפתחה במקום חדש. על פי השיטה הכלכלית המונופוליסטית שהייתה רווחת בימי הביניים היה לבני הקהילה אינטרס שלא להגדילה, אבל היו בה גורמים שהובילו להגדלתה וביניהם מצוות פדיון שבויים והנוהג לקבל לישיבה תלמידים מן החוץ. שלא כמו בחברה הגויית אצל היהודים הגילדות לא היו נפוצות. אומנם היו תקופות ומשלחי יד שבהם יהודים או משפחות של יהודים שמרו לעצמם מונופולים, אבל זה לא היה הכלל. ויש שנפסקו פסקי הלכה כנגד ההתנהגות המונופוליסטית. יש בתלמוד (מסכת בבא בתרה)

קטע העוסק בעניין המונופול. שם מונופולין נראה דבר יוצא דופן אשר מזכים בו רק תלמיד חכם אם הוא חכם. הארגון המבוזר, כלומר עצמאות הקהילות כל אחת ביחס לשאר, אפשרה לקהילה החדשה להתפתח מבלי להזדקק לקהילות הוותיקות והרחוקות.

לסה פייר

לרוב קהילות אשכנז הייתה אוטונומיה (ברובו של הזמן דה פקטו ולפעמים גם דה יורה). אוטונומיה במשמעות הדומה להומאוסטוזה בביולוגיה, כלומר היכולת לשמור על הזהות למרות לחצי הסביבה החיצונית. בכדי לקיים את מינהגיהם (שבת, כשרות, מניין, חינוך וכדומה...) היה על היהודים להתרכז במקום אחד ולקיים קהילה. הקהילה שמרה על סביבה פנימית מבוקרת שבתוכה אפשר היה לקיים את הזהות היהודית. הסביבה המבוקרת שררה בתוך אזור מוגדר אזור היהודים. לעיתים היה אזור היהודים מוגדר ממש על ידי חומה אך לרוב היה מוגדר באמצעי כל שהוא (לבוש שפה ריכוז במקום אחד וכדומה). בקרת הסביבה הפנימית נעשתה על פי החוק היהודי (ההלכה) ואליו התייחסו ליהודים ברצינות. ייתכן ואלף שנים של חיים במתכונת הזו הרגילו אותם להתייחס בפחות רצינות לחוקי המדינה בה הם היו זרים לתמיד. דבר זה, נתן להם יתרון תחרותי בתקופה שבה חוקי המדינה התערבו התערבות גסה בחיי הכלכלה והגבילו את התפתחותה. היהודים התנהגו כאילו בכלכלה הכול מותר. "לסה פייר" זו בעצם המצאה של היהודים. "תחרות חופשית" אנו מכנים את זה היום.

הפילפול

כיום אנו נוהגים לראות בישיבות את מבצר השמרנות היהודית. אנסה לטעון שבשיטת הלימוד שנהגה בישיבה היה משהו שהניב חידושים בשרשרת. לא למדתי בישיבה ואינני מתיימר לומר שאני מכיר אותה מבפנים, אסתמך על מחקרים של אחרים (בעיקר על מרדכי ברור) ואדבר רק על התכונות שנותנות יתרון תחרותי לקהילה ובהן: חדשנות ביזור ומובילות חברתית שהיו אופייניות לישיבות בקהילות אשכנז באלף השני.

הלימוד בישיבה כלל גירסה וסברה. "גירסה" פירושה ידיעה והבנה של פשט הכתוב ו"סברה" פירושה מחשבה העולה מן הכתוב. הפילפול התלמודי הינו טכניקה של סברה, טכניקה שעל פיה מתנהל וויכוח לגבי סוגייה בגמרא. בוויכוח הזה נשאלות "קושיות" שאותן "מתרצים" והקושיות חשובות לא פחות ואולי אף יותר מן התירוצים. בפילפול משתתפים רק אלה ש"ידם רב להם" בגירסה, כלומר שיודעים את הטקסט בעל פה ומבינים את פשוטו. משתתפים לפחות שניים, אבל גם חבורה ולפעמים כל התלמידים הראויים לכך. כל אחד מן המשתתפים יכול להראות בו את כוחו, כוח המוח. תלמיד יכול להקשות על תלמיד אחר או על חבורתו, תלמיד יכול להקשות על רבו ורב יכול להקשות על תלמידו או תלמידיו. בימים ובמקומות שבהם שיטת הפילפול הייתה במלוא תפארתה הוא היה מתנהל מבלי לפתוח את הגמרא (כולם ידעו בעל פה). הוויכוח התנהל בחום רב ובקול גדול כי "זו מלחמתה של תורה".

מאחר וחכמי המשנה הפכו והפכו בתורה, חכמי הגמרא במשנה, והמפרשים והפוסקים בגמרא, הרי שבתקופה בה אנו מדברים היה נראה כאילו הכל כבר גמור ואין מה לחדש ובכל זאת מי שהעלה קושיה שלא חשבו עליה קודם, יכול היה לפתוח בוויכוח שהניב חידוש. מכאן שהפילפול הוביל להתחדשות מתמדת, ועם שהתאמן בכך במשך מאות שנים יכול היה לרכוש יכולת

התחדשות מתמדת גם מחוץ לתחומי הגמרא. שהרי הדרך לחידוש, בכל עניין, מתחילה מראיית הקיים מזווית אחרת ושאלה (או "הקושיה" בלשונם) היא אחד האמצעים שבכוחם להביא לראיה כזו.

כל עילוי מלך

לשיטת הלימוד בישיבות שבמרכז אירופה הייתה תרומה גם לביזור הארגוני של הקהילות שם. שהרי אמרנו שלקהילה הייתה עצמאות כמעט בכל דבר מלבד במה שנוגד את ההלכה, אבל מי יקבע מה נוגד ומה לא נוגד? היהודים באימפריה המוסלמית היו שואלים בעצת הגאונים, היהודים במרכז אירופה בעצת מי שבקיא בהלכה. ואיך יודעים מי גדול בתורה? שיטת הפלפול, שמעצם מהותה הייתה מבוזרת, הבליטה את העילוי מבין שאר התלמידים שבישיבה.

סולם לעלות בו

אנו מדברים בתקופה שמלפני המהפכה הצרפתית, לפני קרל מרכס, לפני הסוציאליזם ולפני הקומוניזם. תקופה בה היה נהוג במרכז אירופה ריבוד חברתי קשית. האצולה הפולנית והנסיכים הגרמנים הם דוגמא טובה לכך, אך ריבוד דומה היה נהוג גם במדינות האחרות במרכז אירופה. אצל היהודים לא היה משהו דומה לאצולה, אבל ריבוד חברתי שהתבסס על למדנות, עושר, קשרים, ייחוס, היה גם היה. הלימוד בישיבה היווה סולם שבאמצעותו יכול היה גם מי שלא ניחן לא בעושר ולא בייחוס אבות לטפס למעלה. בישיבה למד כל מי שיכול היה לעמוד במאמץ השכלי, בדרישות המוסריות ובהתמדה הדרושים לכך, ומי שהצטיין בה זכה לשידוך טוב ומכאן גם לפרנסה. בכדי שתתאפשר מוביליות חברתית באמצעות הלימוד דרושה הייתה דרך שווה לכל נפש ופומבית למוד את כוחו של תלמיד ביחס לאחרים. שיטת הפילפול איפשרה לתלמיד לא ידוע שבא ממקום נידח להתמודד עם הגדול שברבנים ו"כל העם רואים את הקולות". מאחר שבכדי ללמוד בישיבה ולהצטיין בה צריך התלמיד להשקיע את כל זמנו, נשאלת השאלה: "ממה התפרנס תלמיד עני שבא מחוץ למקום?" ובכן: בישיבות בעלות שם היה נהוג לקבל תלמידים שבאו מחוץ למקום והמנהג הזה כלל גם את הדאגה לפרנסתם. בכל קהילה היו דואגים לכלכלתם של מספר מוגדר של תלמידי חוץ. מכתב מרב מקומי בעיירה נידחת היה מספיק כדי להתקבל כתלמיד בישיבה בעלת מוניטין בעיר אחרת.

שפת סתרים בין לאומית

היהודים בבבל ידעו עברית וארמית. היהודים באימפריה הערבית למדו בעברית ובארמית ודיברו וכתבו בערבית כשפת יומיום. הרמב"ם כתב גם דברי תורה בערבית. בישיבות במרכז אירופה למדו בעברית ובארמית וכתביהם של הרבנים ראשי הישיבות והגדולים בתורה נכתבו בעברית. השימוש בשפת היידיש כשפת הלימוד בישיבה הוא תופעה חדשה יחסית. ברוב תקופת האלף השני חצתה העברית, שהייתה שפת הלימוד בישיבה, את הגבולות בארצות מרכז אירופה בדומה ללטינית שהייתה שפת הלימוד הבין לאומית באוניברסיטאות של הנוצרים. העברית אפשרה ליהודי צרפתי או איטלקי ללמוד בישיבה בגרמניה ולרב גרמני לכהן בראש ישיבה בצרפת ובכך היא איפשרה לקהילות יהדות אשכנז, שהיו כאמור מפוזרות ביחידות פוליטיות קטנות ורבות ומאורגנות בארגון מבוזר, להוות קהילה יהודית אחת. העברית חצתה גם את הגבול שבין ארצות הנוצרים והאימפריות המוסלמיות. העברית אפשרה לשמור קשרי מסחר ותרבות בין לאומיים. קשרים שהיו נדירים יחסית באותה תקופה גם בין ארצות הנוצרים בינן לבין עצמן, אך בוודאי בין ארצות הנוצרים והאימפריות המוסלמיות. העברית הייתה המרכיב חשוב ביכולת ההתערות של

יהודים מקהילה אחת בקהילה יהודית אחרת. כשבא יהודי לעיר אחרת בארץ אחרת לצורכי מסחר או כמהגר, מיד הייתה לו שפת תקשורת עם יהודי המקום.

חוכמה מעשית

כנראה שהלימוד בישיבה היה לו גם ערך מעשי נטו. רבים מן היהודים למדו בחדר ובתלמוד תורה מעטים המשיכו ללמוד גם בישיבה. כתוצאה מכך ידיעות קרוא וכתוב וחשבון מעשי היו נפוצות בקרב היהודים. באלף השני הייתה ידיעת קרוא וכתוב וחשבון מיצרך נדיר בחוגי הגויים שם היא התרכזה בעיקר אצל הכמורה ובמינזרים. מאחר ובמסחר ובהלוואה בריבית שולחים מכתבים כותבים שטרות ועורכים חשבונות הקנתה ידיעת קרוא וכתוב וחשבון יתרון תחרותי ליהודים בתחומי העיסוקים האלה. יהודי שלמד בגמרא את המסכת העוסקת בענייני נשך ותרבית לא יכול להחשב כבלתי מתמצא בצד המעשי של הלוואה, ריבית, משכנתא, שטר וכיוצא באלה. ידוע על רבנים גדולים שהצליחו בעסקי הלוואה בריבית עד כדי כך שיכלו להחזיק את תלמידיהם בביתם ולספק את מחסורם.

5.6 חוכמה שלאחר מעשה

איך זה נגמר?

זה נגמר בשואה, אבל כבר בסוף המאה ה-18, תחילת המאה ה-19 התחילה הקהילה להתפורר. והכוחות שהביאו לכך היו: האבסולוטיזם, החסידות, ההשכלה, האמנסיפציה, הסוציאליזם והציונות. האבסולוטיזם הנאור בדמותם של הקיסר פרידריך השני בגרמניה, פרנץ יוזף באוסטריה, אבל גם (אם כי כאן המילה "נאור" פחות מתאימה), הצאר הרוסי, לא הניחו לישויות הימיות - בינמיות האוטונומיות כמו למשל העיר, הנסיך והבישוף לקיים את האוטונומיה שלהם ותוך כך הם פגעו גם באוטונומיה שהייתה לקהילה היהודית. המהפיכה הצרפתית הביאה לאמנסיפציה של היהודים, אבל האמנסיפציה הזמינה אותם "לצאת מן הגדר" כלומר, לצאת מן הקהילה ולהשתלב בחברה הכללית. התפתחויות אימננטיות בתוך הישיבה והקהילה, שמקורן עוד בשבתאות ולאחר מכן בחסידות, לחץ מצד האבסולוט הנאור, פיתויי האמנסיפציה הסוציאליזם והציונות, הביאו להתפוררות של קהילות מצד אחד ולהסתגרות יתר של העדה החרדית מצד שני. הסתגרותה של הקהילה החרדית והנתקוטה של הישיבה מחיי המעשה אינם אופייניים לאלף השני כפי שהוגדר כאן משנת 850 ועד ל-1850, אלא לתקופה שבין 1850 ל-2000.

און כלאיים

את נס ההשכלה בברלין, ששם זה התחיל בסוף המאה ה-18, הרימו בחורי ישיבה ששמשו כמורים פרטיים לבני יהודים עשירים בדרך כלל יהודי חסות שהיה להם רישיון ישיבה בברלין. התחילו בכך בחורי ישיבה מערי השדה בגרמניה כמו מנדלסון, אך את הגל הגדול העלו בחורי ישיבה שהיגרו לגרמניה מפולין. הם באו מצוידים במטען הרוחני היהודי שנצבר ופותח בישיבות פולין אך גם בידע בחוכמות חיצוניות. הצירוף הזה נשא חן בעיני ההורים העשירים שהיו מעורבים בחברה הגוית, בעיקר בעיסוקי מסחר, וניסו לחקות את התנהגותם החיצונית של הגויים.

כך כנראה זה התחיל, אבל ההתחלה הצנועה אינה עונה על השאלה: "איך קרה שבפחות ממאה שנה הפכו היהודים מאנשים שאליהם התייחס פרידריך (האבסולוט הנאור) כאל "בני גזע שאינו מסוגל ואינו ראוי להשגים של עידן נאור זה" (עידן ההשכלה), למובילים במדע הגרמני ואחר – כך העולמי. ואל תאשימוני בהגזמה, יש על כך "קבלות": כאשר בשנות השלושים קבוצה של יהודים

הונגרים, ביניהם המתמטיקאי פון ניומן והפיסיקאי אדוארד טלר וקבוצה של יהודים גרמנים ביניהם איינשטיין ואופנהיימר מגרמניה ונילס בוהר מדנמרק ברחו מאירופה לארה"ב מאימת הנאצים, עברה ההובלה בתחום המדעים מגרמניה לארה"ב. ויש אומרים שהגירתם השפיעה על תוצאות המלחמה מפני שהביאה לכך שהאמריקאים ולא הגרמנים היו ראשוניים לפתח את פצצת האטום. אפשר גם ללמוד על כוחם של היהודים במדעים מתגובת הגויים. בשנות השלושים המקוללות התגייסו כ- 100 מטובי הפיסיקאים הגרמנים, ביניהם חתן פרס נובל אחד, כדי לכתוב "פיסיקה גרמנית" כמשקל שכנגד ל"פיסיקה היהודית המנוונת". זו הייתה פיסיקה שבאה להפריך את תורת היחסות של איינשטיין. מאז כתיבת התנ"ך לא הייתה ליהודים הצלחה אינטלקטואלית עולמית כזו, וכל זה קרה שניים או שלושה דורות לאחר שנפרץ הסכר שעמד בין הישיבה לאוניברסיטה.

פרידריך גרינפלד בסיפורו "נביאים בבלי כבוד" סקר קשת רחבה של תחומי תרבות, זיהה את היהודים שלקחו בהם חלק, תיאר את הפריחה האינטלקטואלית שהתעוררה בממלכה האוסטרו-הונגרית ואת ה-"רנסנס הגרמני" בברלין, ונתן להם הסבר. במילים שלו: "ליהודי גרמניה שאך יצאו מן הבידוד הרוחני והגשמי של חיי הגטו היו אלה אפשרויות שאיש לא העלה בחלומו, יהודים הצטרפו לפריצה אל עולם האמנות והמדע. אולי חדשים היו באוניברסיטאות הגרמניות, אבל דומה כאילו אלף שנים הכינו עצמם לבחינות הכניסה". את הרנסנס הזה הביאו יהודים וגרמנים: קרל מרכס עבד עם אנגלס, פרויד עם יונג, וברכט עם קורט ויל, אבל היהודים הם שהובילו, הם ששברו מוסכמות, פרצו דרכים, חידשו וזיעזעו את המיסד התרבותי הגרמני שהיה שמרן, קפוא ונפוח מרוב חשיבות.

און כלאיים נמשך בדר"כ דור או שנים, ואילו התופעה הזו נמשכה כמאה שנים ויותר. איך זה קרה? אנסה לתת הסבר משלי. האמנסיפציה התחוללה בארצות דוברות גרמנית במרכז אירופה שם היו היהודים חלק קטן מן האוכלוסייה ובסך הכל לא רבים. במזרח אירופה שבה התגורר רוב העם היהודי לא הייתה אמנסיפציה ואילו הסביבה הגויית הפכה בתקופה הזו מדכאת יותר ויותר מבחינה כלכלית ותרבותית. היהודים במזרח אירופה כבר הריחו את ריח ההשכלה וחשו את רוח האמנסיפציה שנשבה מגרמניה ואוסטריה ונהרו לשם ככל שיכלו. ולכן משהוצתה שלהבת ההשכלה והאמנסיפציה פתחה את השער אל התרבות הכללית בגרמניה, נוספו כל הזמן לחגיגה אינטלקטואלים, יהודים שזה עתה יצאו מן הישיבות במזרח אירופה וכך נוצר תהליך של און כלאיים מתמשך. זה יכול היה להימשך אך תוך האלף השלישי, אבל זה נגדע בבת אחת כאשר עלו הנאצים לשלטון. הנאצים התחילו "כמרד של הבורים באינטלקטואלים" (כך גרינפלד) וכשהם עלו לשלטון הם הביאו לכך שכ- 360 אלף אנשים רובם אינטלקטואלים שרובם היו יהודים היגרו מגרמניה והמונים נשארו והושמדו. כך כיבו הנאצים את מדורת ההשכלה והאמנסיפציה. אבל הנאצים לא הסתפקו בחיסול הרנסנס הגרמני כתופעה תרבותית הם המשיכו וחסלו את היהודים כולם, וכך נמחק הרנסנס הגרמני מן המציאות ומן ההיסטוריה כי כל נושאו וזוכריו נשמדו. הנאצים כינו אותו "דקדנס" וזה מה שנשאר ממנו לדורות הבאים- "תקופת הדקדנס".

5.7 האנומליה של הכלכלה היהודית, האמנם?

בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 חקרו את החברה ובעיקר את הכלכלה היהודית יהודים לא ציוניים, יהודים ציוניים וגויים. מרכס הצעיר, מרכס ואנגלס, וובר, גומפרץ הרצל, דב בר

בורוכוב ואפילו א.ב. יהושוע בימינו. נקודת המוצא של רוב החוקרים הייתה: "לא ככל הגויים בית ישראל" ובאנומליה הזאת יש טעם לפגם. דרושה דיאגנוזה שתזהה את החולי ותצביע על כיוון התיקון. החוקרים חקרו ומצאו דברים שיש בהם טעם לפגם החל ב"היהודים הם שהמציאו את הקפיטליזם" (כך מרכס הצעיר), המשך ב"היהודים הם הפרזיטים של הכלכלה הגרמנית" עבור ל"היהודים צומחים בסדקי הכלכלה הגויית" דרך "היהודים בשולי הקפיטליזם" (כך וובר) וגמור ב"הפירמידה ההפוכה" (כך חשבו הציונים), הרצל הציע את הציונות כמנוף לשידוד מערכות כולל בכלכלה היהודית. לא מזמן שמעתי רעיונות דומים מפי הסופר א.ב. יהושוע ופרופסור גוטוויך.

המשותף לכל הדיאגנוזות האלה היה: שהן לא היו מחמיאות ליהודים לפחות לא בעיני נותניהן. בתקופה שבה נערכו המחקרים הנ"ל, תקופת ניצחונה של המהפכה התעשייתית, הכלכלה נתפסה כמעין מכונה ענקית שבה עובדים המוני פועלים תחת קורת גג אחת ויוצרים מוצרים "היכולים ליפול לך על הרגל" ואילו המסחר וההון (בנקים בורסה וביטוח) נחשבו במקרה הטוב כטפילים ובמקרה הרע כחטא. לא כך רואה זאת הכלכלן היום. היום מובן מאליו שהייצור הוא רק מרכיב אחד בתהליך הכולל מימון, מו"פ, ייצור, הובלה, הפצה ושיווק אשר מסתיים במוצר המספק את רצונו של הלקוח. כדי שחידוש טכנולוגי יבוא לידי מימוש בחיי המעשה (לתועלת בעל הבית ו/או לתועלת החברה) דרושה השתתפות של כל "השחקנים" מן המימון ועד לשווק. קצת חבל שתוך כדי הגשמת הציונות שדגלה ב"הפיכת הפירמידה", איבדנו הרבה משתי המיומנויות האלה. אחת הרעות שמנו החוקרים הנ"ל הייתה, "שהם אינם מסוגלים לעבוד בהמוניהם במפעלי הייצור הענקיים והם בוחרים לעבוד אצל עצמם" ובאותם ימים יכולת לעבוד אצל עצמך בעיקר בשירותים. גם מידה מגונה זו נחשבת כיום למידה טובה וחבל שאין לנו יותר ממנה. אחת הטענות שקראתי באחד מספרי ההיסטוריה האחרונים הייתה שכאשר עסקו היהודים בטביעת מטבעות הם הפחיתו ממשקלן וכך גרמו לאינפלציה שבעזרתה יכלו אדוניהם הנסיך, הקיסר או העיר לנהל את מלחמותיהם. במאה העשרים עסקו בכך הבנקים המרכזיים של כמעט כל מדינה וכמעט שאין מלחמה שלא מומנה ע"י אינפלציה.

מסתבר שלא רק זוית הראיה לא הייתה נכונה, גם לגבי העובדות ישנה מחלוקת. בניגוד למה שחקרו וכתבו גדולי חוקרי החברה של סוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20: מרכס, אנגלס, וובר וגומפרץ, יהודים עסקו גם בייצור כאשר הותר להם ולעיתים גם כשלא הותר להם. הם הקימו תעשיות חדשות במקומות שבהם הן היו חסרות כמו למשל תעשיות המשי, היהלומים, הסוכר, הטכסטיל והטבק. כשנאסר עליהם להיות הבעלים הם חכרו מפעלי חרושת והפעילו אותם. היהודי אביו של הפילוסוף ויטגנשטיין היה מגדולי תעשייני הפלדה בממלכה האוסטרית-הונגרית. בניגוד למה שכולנו חושבים ואף על פי שכבר מאמצע האלף הראשון נאסר על היהודים להיות בעלי קרקעות, יהודים חכרו אחוזות ו/או ניהלו אותן. תופעה שעוד רווחה בפולניה שלפני מלחמת העולם הראשונה.

מזוית הראייה של ימינו, היהודים פשוט הקדימו את זמנם. שהרי, ממה חיים היום במדינות העשירות, מייצור תעשייתי? את זה עושים בסין; מחקלאות? ברוב המדינות העשירות מייבאים את הגרעינים מארה"ב ומברזיל. כיום העושר מקורו בשירותים, ענף הכולל בין השאר מסחר מקומי ובין לאומי, העברת טכנולוגיה, שירותים עסקיים (עורך – דין, רואה חשבון), מימון ושיווק. כיום במדינות העשירות כמעט ואין מייצרים מוצר ש"יכול ליפול לך על הרגל", רוב העובדים אוספים מעבדים ומפיצים אינפורמציה, והלא זה מה שהתמחו בו היהודים במרוצת שנות האלף שני.